

NYELVÉSZETI APRÓSÁGOK, ÉSZREVÉTELEK, ÉS FEJTEGETÉSEK.

I.

1) Mennyire szükséges átalán a szók, különösen a helynevek fejtegetésében azoknak ősrégi alakját kinyomozni, ennek példájául álljon itt három fertőmelléki helynév — Boz, Hidegség, Hegykő — fejtegetésének kísérlete.

α) *Booz*, kiejtés szerint: Boz, maga a bodza szónak eredetibb alakja. Sándor István szerint a régiéknél boz am. bodzafa (l. a M. Nyelv. N.-Szótárában boz alatt); a müncheni Codexben is: boz, am. sambucus, mire a helység német neve: Holling (Hohlunder köznyelven Holler, Holder, sambucus) is utalni látszik. — Alkalmilag megjegyezzük itt, hogy a helynevek különböző nyelveken való elnevezése nem egy esetben, a szó jelentésének megsejtésében irányadó*), v.ö. Nyulas (helység Moson megyében) = Joiss, szláv: zaicz = zajacz, nyúl. — Eperjes (Sáros m.) Fragopolis; Késmárk (Szepesben) egy 1338. okiratban forum Caseorum (Käsemark). — Vasvár = Eisenburg; Barátfalva (Moson megyei falu = Münchföfen (Mönchföfen). Püspöki (csallóközi helység) Bischdorf, és Trencsinben Bischkupszky; Szarvkő (falu Sopron m.) Hornstein; Büdöskút (f. Sopron m.) Stinkenbrunn; Kőhalom (Sopron m. falu) = Steinberg. — Így a Holling is a boz = bodza, tehát bodzás hely.

β) *Hidegség*: a Konth Miklós nádor által 1366. évben kiadott okiratban, mely a soproni levéltárban őriztetik, Hideg-séd, a hogy az ottani horvát lakosok ma is ejtik, míg a szó világosabb értelményének kedvéért a d-t g-vel felcserélő magyarok, Hidegség-et mon-

*) Lásd a Ny. Közl. VI. 351, 352. II. H. P.

danak. Azonban a Hidegséd-et eredetibb alaknak vevén fel, miután *séd, séd* Kresznerics szerint rivulus, fluentum, Bächlein Veszprém körül, s folyó víz Veszprém megyében, s e vidéken is, jelesül a széplaki határban, van egy *Séd* nevű folyó, s dülő; e feltevésre az által is jogosítottaknak érezzük magunkat, mert a nevezett helységen keresztül csakugyan a falu déli oldalán álló hegyből egy kis *Séd* (Hideg-séd) csurdogál le a Fertő lapályába. Ez értelmezésnek s a helység elnevezésének alapját én a falu déli oldalán álló hegyből csordogáló kis *Séd*-ben lelem.

γ) *Hegykő*, a Konth nádor imént említett levelében *Egki*; a csornai prépostság könyvtárában létező egy kézirat szerint, melyet Drinóczy György, csornai szerzeteskanonok, régi okiratok alapján „Böngészet Sopron vármegye leírásá”-hoz cím alatt írt, *Eg-kü, Eg-kü, Ig-kü* alakban fordul elő, mire nézve a helynév alapértelmének kutatására nem a mai hegy = mons, hanem az *Ek, Eg, Ik, Ig* alakból lehet, és kell kiindulni. E szerint e helynév nyilván összetett az *ek, eg, ig, és kü* szóból, mely utóbbi világos, hogy am. kő, lapis, Stein, mely megvan e hely német Heiligstein Heiligenstein nevében. De hát mit jelent az *ek, ik* vagy *eg, ig*? az említett kézirat szerzője azt tartja, hogy az *Ig-kő* az őskorban egy *igy* nevezett kő vagy bálvány lehet, mely körül a pogány nép szertartásait végezte, honnét azután a falu is neveztetett volna.

Az *ek* vagy *ik* az *Ek-ki, Ek-kü* (*Hegykő*)-ben valószínűleg azonos az *Ikva* (*Ik-va*) Sopron megyében szinte e vidéken folydogáló patak nevével (l. ezt Kresznericsnél), mely, mint a *Zagy-va, Zsit-va, Lend-va, Bit-va, Csor-va* (csorvási pusztán folyó ér) szókban, *Ek* vagy *ik* eret folyót (*va*) jelent, a zírjān *va*, finn *vu* flumen jelentésű levén, s milyek a vogulok földén is vannak: a *Losz-va, Szosz-va, Szin-va* folyók nevei (l. Magy. Akad. Ért. 1859-ről 4. füz. 395. l.) *).

A falu német elnevezésében (Heiligenstein) az *Ek* vagy *Ik* heilig, szent szóval adatván, utána néztem rokon nyelveinkben, ha az *Ek-kü* vagy *Ik-kü* nem tesz-e annyit, mint Heiligstein, azaz Szent-kő, mi az imádás tárgyára (a Drinóczy által sejtett bálvány-

*) Igen becses adatot nyújt szerző az *eg-kü*, most *hegy-kő* helynévvel az *egy-ház* szó megfejtésére is. Hogy *egy ház* nem = una domus, az világos; de ha *egy-kő* = heiligstein, tehát *egy-ház* = sancta domus, s az *ik-va* = sanctus fluvius. H. P.

köre) vonatkoznék? de ennek nyomára mindeddig nem találtam. Többire ily elnevezések találtak a finnben: Pyhä joki (szent folyó), Pyhä järvi (szent tó), miszerint Hegy-kő annyi volna, mint Szent-kő = Pyhä-kivi = Heiligstein*).

2) Béketürés, béketűrő a régi békességes türés, békességes türő helyett akkor jött divatba, mikor a sesquipedalis alkalmatos-ság helyett a rövidebb alkalom kapott lábra; s felvétellett minden kritika nélkül a M. Nyelv N.-Szótárába is. Ugyanis a béketürés, béketűrő azon összetett szók osztályába tartozik, melybe a favágás favágó, húsevés húsevő, bűnbánás bűnbánó, pénzverés pénzverő stb., melyekben az igenév az ige átható értelmét megtartva, van a cselekvés tárgyát jelentő szóval összekötte, miszerint favágás am. fát vágás, favágó am. fát vágó stb. Ehhez képest a béketürés annyi volna, mint békét türés, béketűrő, mint békét türő.

Minthogy azonban a béke fogalmára nézve a türés cselekvésének tárgya nem lehet, s a két érintett szóban nem is az, hanem a türés modalitása szándékoltatik kifejeztetni, a régi békességes türés, békességes türő helyett mindjárt kezdetben békestürést és békestürőt kell vala a nyelvkovácsnak alkotnia, mely azután oly összetétel levén, mint a bőköltő, roszevő, t. i. tulajdonságnév dolognévvel, helyesen fejezé vala ki a békesen türés módját.

II.

A *ság, ség* főnév-képzőről.

E képzőről nyelvészeink így szólanak: E képzőnek ség formája a régiebb, s még a XV-ik században is így írtak: gazdag-ség-ü, magas-ség-ü, drágálatos-ség-ü, ámbár szaporodás nélkül e származékok már akkor is így irattak: gazdagság, magasság, drágálatosság (Révai Antiquit. 1, 95. utána Csató Pál Nyelvtud. Pályamunkák 1. köt. 87. lap), s a használatából megsejthető bőség (copia, abundantia), értelmét adták neki.

A M. Nyelv N.-Szótárának írói így elemzik: Eredeti alakban ség, minthogy a régiek vastaghangú szók után is így használták: „Melotosnak kedig minden kazdagségü városit kivivá, és meg törő minden magasségü városokat.“ Bécsi Cod. Judit 1. Ebből kiindulva

*) Vesd össze a Ny. Közlem. VI. 358. stb. II. H. P. 301. 1877. 12. 10. 1878.

ügy vélekedünk, hogy összetett szó az *es* (és) és *eg* elemekből, eredetileg *es-eg* vagy *és-eg* (l. N.-Szótár 1. köt. 127. l.).

Ezekon kívül mások is vannak, kik összetett szónak tartják.

Nyelveinkben keresvén eziránt eligazodást, úgy tudjuk, hogy a magyar *ság*, *ség*-nek a szuomiban *uute*, *yyte* felel meg: *vapaus* (*vapa-ute*) szabadság, *koreus* (*kore-ute*) dicsőség, *viisaus* (*viisa-ute*) bölcsesség, *kauneus* (*kaune-ute*) szépség, *hyvyw* (*hyv-yyte*) jóság, *ihmisyyv* (*ihmis-yyte*) emberség, *hempeyw* (*hempe-yyte*) lágytság, *sze-lidség*, a *vapaa* szabad, *korea* dicső, *viisas* bölcs, *kaunis* szép, *hyvä* jó, *ihminen* (ihmise) ember; *hempä* lágy, *gyöngö* tőszókból (l. Finn Nyelvtan Pest 1859. 59. l. és *Suomalainen ja Ruotsalainen Sana-kirja-Helsingissä* 1866. VII. l., hol megjegyeztetik, hogy az *us*, *ys* (*ute*, *yte* a svéd *het*, p. o. *vekhet* = *ném*, *heit*, *keit-nak*, p. o. *weichheit* felel meg).

A finn: *uute*, *yyte* képző a *vogulban* is *ut*, mely a legszabadabban járúl mindenféle szóhoz, p. o. *kitne* kérdő, *kitneut* vagy *kitnut* kérdés, *tämlye* ilyen, *tämlyeut* ilyenység.

A lappban *vuot*, *vuotta* alakban fordul elő.

A cseremiszen *a'* (*ah*): p. o. *jugda'* fényesség (*jugyd* fényes), *pemda'* sötétség (*pemyd* sötét), *kurda* keserűség (*kuryd* keserű), *kyyza* vastagság (*kyyz* vastag), *kuzja'* hosszúság (*kuzj* hosszú).

Előttünk állnak e szerint a *ság* *ség* képzőnek megfelelő alakok nyelveinkből: *a'* *ah*, *ut*, *uute*, *yyte*, s velök egyező svéd *hed*, *ném*. *heit*, *keit*, melyek mind a finn *kunta* (complexus collectio) szóban lelik magyarázatukat, mely maga is csak összetételben használatos: *seura-kunta* társaság, *maa-kunta* ország, *kansa-kunta* népség stb.

Értelményre, s használatra nézve ez világos; de termetre nézve, hogyan állottak elő a testes *kunta*-ból a *vuotta*, *uute*, *yyte*, *ut* és *ah* alakok? azon módon, mint a képzők általán önálló s jelentéssel bíró szókból (v. ö. *it* = *tesz*) elkopás által: *kunta* (a *kunt* vagy *kut* gyökből, melyből a jakut *kutun*, *kutaban*, *kutarabun* vereinigen, *kutaru* vereinigt) = *kutta*-ból lett *vuotta*, *uute*, *yyte*, *ut*, *ah* *a'*.

A mi több, ugyan ebből, a mássalhangzók közt tapasztalható váltakozás útján, lett a magyar *söt* (*kut*, *vuot* = *söt*) vielmehr, sogar, immo, sajátlag complexus m. igehatározó is, mely ezen alakban átvette az *ast-ul*, *est-ul*, *ost-ul*, *öst-ül* (= *ast-val* vereinigt mit), p. o. *apj-ost-ul* vereinigt (*ost* mit, *ul* vele) dem Vater tömegesítő névrág-

ban maig él nyelvünkben; de hajdan sóg alakban is járt (v. ö. ismét = ismég, Hidegséd = Hidegség, sed = seg vagy segg, latin sedes, Gesäss), s melléje sorakozik a ság, ség népképző szinte tömegesítő (complexus, collectio) értelemmel. A ság-nak mellékformája so (sag, sah, soh) élni látszik a finn puoli-so-ban, mi am. feleség, s a mandsu sa képzőben, p. o. andacha vendég, andacha-sa vendégség; sakda öreg, sakda-sa öregség, irgen nép, irgen-se népség, agu úr, agu-se uraság (l. Lingvae mandschudicae Institutiones Kaulentól. Ratisbonae 1854. 24. l.).

III.

só, ső.

Összeállítván a magyar nyelv só, ső végzetű sorszámainat,

magyar :	szürjen :	jakut :	mordvin :	osztyák :
el-só				
al-só	uu-sa (uu = infra populy-sa situm)			
fel-só	vyy-sa (vyy = quod vyly-sa supra est)	üszä-ghi (üszä fel)		
középső		orto-ku (orto Mitte)		
utol-só			mäil-cze (mäil után)	
kül-só				
bel-só				
hátsó		känni-kü (kalin Hinterseite)		
túl-só				
innen-só				
szél-só				
vég-só				
közbül-só				
kelet-só	asuvyy-sa (orientalis)			
nyugat-só	lunvyy-sa (australis)			
éjszak-só				
földal-só	posmuu-sa			

Ily képzés a jakutban: arghanghu (argha nyugat), kotoghu (khotu éjszak, Nord); a mordvinban: ikelece első; mäjlece (mäjł után), inencezo legidősb; versencezo legifjabb; finnben: ensimäinen (ensimäise), toinen (toise), käskimäinen (käskimäise) középső.

Összevetvén, a só, ső képzővel alkotott magyar szókat nyelveinkben, úgy találjuk, hogy a magyar el-ső, legelső a szürjenben medvod-zja, a mordvinban: első = ikelece, az osztyákban: od-eng, ol-eng (Versuch einer Ostjakisch. Gramm. St. Petersburg 1849. 37. l.); szürjén: uu-sa, uly-sa (uu = infra positum l. Elementa Gramm. Syrjaenae, melyet Castrén adott, 43. l.); vyy-sa, vyly-sa = felső (vyy quod supra est); mordvin: ikelece = első, mäjlece mögülső, hátsó (mäjł után, mögött, l. M. Nyelvészet Hunfalvytól); jakut: üszeghü első, allara-ghu alsó, orto-ghu középső (orto közép, l. über die Sprache der Jakuten Bothlinktól. St. Petersburg 1851. 156. l.). Kitétszik, hogy a só, ső magyar képzővel a szürjén zja, a mordvin cze, szürjén sa, jakut ghu, ghü; osztyák eng termetre tekintve azonosak.

A magyarban e képző főleg e szókat eresztí:

első	belső	szélső
utolsó	külső	végző
alsó	középső	közbülső
felső	túlsó	hátúlsó
	innenső,	

melyekre nézve, tekintve az utolsó, hátúlsó, közbülső, innenső szókat, azt következtethetni, hogy az első, alsó, felső, belső, külső, szélső a képző értelménél fogva eredetileg elől-ső, alól-ső, felül-ső, belül-ső, kívül- (kivül)-ső, szélül-ső, túlsó, távul-só alakokban jelentek meg, a mint az első régi nyelvmélekekben előlső alakban elő is fordul.

De rokon nyelveinkben e képző szereplése tágasabb térben mozog, ugyanis a szürjén asuvyy-sa am. keletű, keleti orientalis, lunvyy-sa éjszaksó australis (l. Elementa Gramm. Syrjaenae Castréntól 143. l.); jakut: khotu-ghu éjszaki, éjszaksó; arghan-ghu nyugati, nyugatsó (argha nyugat = West); mordvin: incen-cze legidősb, versen-cze legifjabb.

Már minő eredetből indult ki a só, ső képző e számbeli viszony jelelésére? nehéz megmondani. Az első-nek megfelelő finn ensimäinen (ensimäise), úgy látszik, am. ensimaa = első hely (maa

föld, ország, mező, telek, hely), mire nézve a képző eredetét a finn *sia locus, spatium* (Stelle, Platz, Statt) szóban véljük fellelhetni; minek valószínűségét abból sejtjük, hogy a sorszámok *helyi* viszonyt fejeznek ki, t. i. a sorszámok a lények helyét (térbeli, átvitelesen időbeli viszonyát) összehasonlításban más hasonneművel, határozzák meg. Így az első (második, harmadik stb.) fa, az a fa, mely a más fához való tér viszonyában az alapszám által jelölt *helyen* áll.

Hogy a sorszámok értelmében a hasonlítás (*comparatio*) fogalma van kifejezve, mutatja a) az osztyákban szereplő *met*, cserémisz *mse*, ozmán *in̄gi* (m̄gi) *ki-met*, *hut-met*, *nyet-met*), mely megfelelőleg a magyar *leg*-nek, a szürjenben a hasonlítás legfőbb fokának jelölésére használtatik; p. o. *med-vod-zja* = leg el-ső; *med-bur* = leg-jobb (I. Elementa Gramm. Sürjenae 40. l.), melyből, úgy látszik, az *m* kieste után, támadtak az *ad*, *ed* sorszámok képzői; b) némileg a sorszámnevekhez tartozó első, alsó, utolsó, végső, szélső, hátulsó stb., melyek a superlativ *leg* képző által egyszerre a hasonlítás legfelső fokára emeltetnek: leg-első, leg-utolsó stb.; c) hogy a kitüntető *ik*, épen úgy, mint a hasonlítás közép fokán álló nevekhez, a sorszámokhoz járulván, azoknak értelmét szorosabban meghatározza: harmadik, negyedik, mint nagyobbik, kisebbik.

Többire megjegyzem még, hogy én a só, ső, és ad, ed, od, öd sorszámok képzőit egyeredetű, s azonos képzőknek sejttem (*s = d*), a) mert a sorszámok rendében, noha az első (elül-ső), mint több más nyelvben, eltér nyelvünkben is a rendes *d* (ad, ed, od, öd) ragozástól, mely a többi sorszámban előfordúl, a ső (ső) képző ugyanazon helyi viszonyt jelöli, mely a *d* által jelöltetik; b) mert a sőső-nek megfelelő cserémisz *se*, finn *ise*, *as*, *äs*, jakut *isz*, *üsz*, ozmán *gi*, melyek e nyelvekben a sorszámok képzői, szorosan megfelelni látszanak a magyar *d* (ad, ed, od, öd) sorszámképzőnek, mit e nyelvek sorszámainak tábláján láthatni:

magyar:	vogul:	szürjün:	lapp:	szuomi:	jakut:
1. el-ső	szar, vagy aul	med-vod- zja		ensimäise	bir-isz
2. kett-ed más-od	kit-it mót	mü-öd	mubb ad mubbe	to ise	ikk-isz
3. harm-ad	kormit	körm-äd	gualm-ad	kolm-as	üsz-üsz
4. negy-ed	nel-it	njolj-ed	njalj-äd	nelj-äs	törd-üsz
100. száz-ad	szat-it	sjö-äd	szuodh-ad	sad-as	szüsz-isz.

ozman :	cseremisiz :	osztják :
1. bir-indsi	perteri-se	od vagy odl, odeng
2. ik-indsi	ve-se	ki-met
3. ücs-indsi	kum-se	hut-med
4. dörd-indsi	nilim se	nyet-med
100. jüz-indsi	syde-zse	—

Végül megjegyezvén, hogy a cseremisiz se, ze (magyar só, só, szürjän isz, üsz) sorszámképző eredetibb alakjául m' se állítatik (Gramm. Tscherem. 19. l.), mely az osztják met (kimet, hut med) képzővel azonos, a szürjénben a hasonlítás legfelsőbb fokát jelöli, világos, mely úton térhettek el egymástól ez egy forrásból származott képzők.

IV.

A t vagy II szereplése a magyar nyelvben.

A t sokféle serepet visel nyelvünkben.

I. Mint az igék múlt idejének ragja, p. o. vág-t-am, lát-ott, nyer-t, vet-ett; szintén így a török s jakutban a török múlt időképzője d, mely a magyar t-nek s vogul s-nek felel meg: tör. ol-d-um, magyar: vol-t-am, vogul: ol-s-em (u. o. 318. l.). A szuómi névmódban: sano-nut szólott, mondott; hol még is nut, nyt (kuol-nut, hol-t, käy-nyt, kel-t) alakban jön elő, mely a török mus, müs múlt idő ragának felel meg (l. Magy. Nyelvészet 1861. 171. l.); az esztben pedig a nud néha nd-vé is rövidül (l. Nyelvtud. Közlem. 1866. 5. sz. 2. füz. 265. l.). Az ugor nyelvcsoporthoz, mely két múltat tüntet fel, a II-ik múlt raga s = t, p. o. vogul: vau-s-em, vau-s-en, vau-s, tud-t-am, tud-t-ál, tud-ott (l. Reguly Antal Hagymányai Hunfalvytól. Pest 1864. 312. l.); sőt ugyan e t, d szerepel, mint az igék múlt időbeli ragja, az árja nyelvekben is*).

E rag eredetét nyomozván híres Oxfordi felolvasásaiban Müller Miksa (Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. Leipzig 1863. 195. l.) azt kérde: mikép hozhat csupasz t (te) egy pillanatban létre oly változást, miszerint az ich liebe szeretek igéből ich lieb-t-e szerettem, vagy az ángolban I love szeretek, i love-d szerettem legyen? s többszörös tapasztalás után feltevént, hogy a

*) Vesd össze Ny. Közl. V. 257. stb. II. H. P.

nyelvtani végzetekben (ragok, képzőkben) független szóknak csupasz maradékai ismét fellelhetők, az ángolszászra visszamutató, s a szász és goth nyelvekkel rokon ángolból indulva, a goth imperfectumban keresi az eredeti compositiónak nyomait; s minthogy a goth nasjan nähren igének múltja

<i>Singularis</i> :	<i>Dualis</i> :	<i>Pluralis</i> :
nas-i da	nas-i dida	nas-i dëdum
nas-i des	nas-i dedet	nas-i dedus
nas-i da	—	nas-i dëdum.

A kapcsoló mód múltja:

<i>Singularis</i> :	<i>Dualis</i> :	<i>Pluralis</i> :
nas-i dëdjan	nas-i dëdeiva	nas-i dëdeivaa
nas-i dëdeis	nas-i dëdeits	nas-i dëdeis
nas-i dëdi	—	nas-i dëdeina

mi az ángolban következőleg módosúl:

		Conjunctivus	
<i>Singularis</i> :	<i>Pluralis</i> :	<i>Singularis</i> :	<i>Pluralis</i> :
ner-ë-de	ner-ë-don	ner-ë-de	ner-ë-don
ner-ë-dest	ner-ë-din	ner-ë-de	ner-ë-don
ner-ë de	ner-ë-don	ner-ê-de	ner-ë-don

mi helyett a németben ime forma divik :

nähr-t-e	nähretev	Conjunct. Singul.
nähr-t-est	nähr-tet	nährete stb.
nähr-t-e	nähr-ten	

A segéd ige ez alakját a thun (te-sz, török : it-mek), az ángolszászban leli, mely

az egyes-számban :	többszesben :
dide	didon
didest	didon
dide	didon.

Az ángolszász *de* múlt időbeli ragnak (ner-e-de) a dide igével kevesbé belátható azonosságára nézve, további lehozás útján azt állítja, hogy egy eredeti ángolszász praeteritumnak így kelle hangzania :

Singularis:

ner-ë-dide
 ner-ë-didest
 ner-ë-dide

Pluralis:

ner-ë-didon
 ner-ë-didon.

mi azután de, te-vé rövidült a mai ángolban : *nered*, a németben : *nähr-ete*.

Ezután így zár Müller : tehát a perfectum te, d-je eredetileg maga a *thun* segédige, s *ich lieb-te*, am. *ich that lieben*.

Minthogy kérdés támasztathatik, folytatja Müller, hogyan képeztetett maga a *that* (ángol : *did*, ófelnémet : *tete*, ángolszász : *dide*), s hogyan öltethé a praeteritum jelentését, azt állítja, hogy a *dide*-ben a végszótag (*de*) nem csupa végzet, hanem a gyök, az első szótag pedig a gyöknek kettőztetése (*reduplicatio*). Tény, tudniillik, hogy a görög és szanszkrit nyelvekben az erős igék minden praeteritumai kettőztetés által képeztettek, a *reduplicatio* levén a fő eszköz, mely által a gyököknek igei jellem kölcsönöztetett. Az ángolszász *de* gyök azonos a görög *the* (*τιθημι*) s a szanszkrit *dha* gyökkel (a *dáhdami*-ben). E szerint az ángolszász *dide* a szanszkrit *dadhan* (*ich setzte*) alaknak felelne meg.“

A magyar nyelvészek közül, a Révai értelmezésének alaposágán kételkedő Csató Pál volt az első, ki szinte ezen eredmény sejtelméhez jutott : „Egyszerűbb s közelebb volna talán e ragasztékot — ha csak ugyan származtatni kell — a *te-sz* ige, vagy az *ít* képzőtag gyökbetűjéből származtatni“, mondja ő a Nyelvtud. Pályamunkák 1-ső kötetének 61. lapján.

Ezt fogadják el a M. Nyelv N.-Szótárának írói is, s mint látszik, elég alaposan, mert a múlt csakugyan *factum*, perfectum, s az ige által jelentett cselekvés; mely elmúlt, *megvan téve*.

II. Ha jól sejtek, ugyanezen t képző szerepel az *at* s ennek magashangu párhuzamos mása *et* mint névképző az *ir-at*, *süt-et*, *ület*, *kelet*, nyugat-féle szókban is, melyek a cselekvés, szenvedés vagy állapot folyamatát jelentő (*nomina actionis*) írás, *sütés*, *ütés*, *kelés*, *nyugvás* szók mellett, melyek, mint *nomina acti*, praeteriti, a cselekvés, szenvedés v. állapot bevégeztét, végrehajtott mivoltát, eredményét, vagy tárgyát, lételét fejezik ki.

III. Ugyan e t szerepel az összetett *ít*, tájdivatosan *itt*, és *tat*, *tet* (*far-tat*, *kap-tat*, *kapat*) átható igék képzőjében is, s így a *tanít*, *épit*, vagy *tanitt*, *épitt*; mert nyilván egy a *te-sz* ige *te* gyökével,

mely megvan a török *it-mek* tenni igében; l. a M. Ny. N.-Szótárának előbeszédét 133—135. ll. s maga helyén az *it* képzőt.

Megvan az igeszó *e* képzője a rokon (finn, ugor, török) nyelvek csoportozatiban is. A *t* képző, mondja Hunfalvy (Reguly Antal Nyelvagyományai 318. l.) mind a három nyelvcsoporthoz cselekvő és cselekedtető igéket alkot. Így a finnben: *rauhai-t-an*, *békíték* (*rauha* = béke), *vihoi-t-an* *harag-it-ok* (*viha* = harag), *kuri-t-an* *fenyít-tek* (*kuri* = fegy), *ripi-t-an* *gyón-tat-ok* (*ripi* = gyónás); ige szókból, mint a magyarban, átható, cselekvő és cselekedtetőket: *opin* tanulok, *ope-t-an* tanítok, *syön* eszem, *syöt-än* *e-tet-ek*, *juon* iszom, *juo-t-an* itatok, *istun* ülök, *istu-t-an* ültetek, *väsyn* fáradok, *väsytän* fárasztok stb.

A *vogulban* a *mäs* (= m. mez öltözet), *mäsém* öltözöm, *mäs-t-ém* öltöz-tet-ek, *kual* kél, *kual-t-ém* keltek.

Az *oszttyákban*, hol a *t* gyakran megkettőztetik, *termadem* *siet-ek*, *termatten* *siet-tet-ek*; *jendem* *iszom*, *jen-tt-em* *i-tat-ok*; *te-
vem* *tévedek*, *tev-ett-em* *téveszték* stb. (l. Versuch einer Osztya-
kischen Sprachlehre von Dr. M. Alexander Castrén St. Petersburg
1849. 52. l. b).

A *cseremiszen* *jörem* *elalszik* (*extingvor*), *jör-t-em* *elol-t-om*; *jolem* *égek*, *jola-t-om* *égetem*; *jääm* *iszom*, *jäk-t-em* *itatom*.

A *szürjénben*, hol azonban a *t* helyett gyakran *d* (*da*, *dä*, *ta*, *tä*) fordul elő: *kos-ta* *szár-ít* (*kos* *száraz*), *tyr-tä* *tölt* (*tyr* *tehi*), *sad-
mä-da* *ébreszték* (*sadma* *ébredek*), *burmä-da* *javi-t-ok* (*burma* *javu-
lok*), *rammä-da* *nyugasztom*, *nyug-tat-om* (*ramma* *nyugszom*), hol
továbbá hasonlólag, mint a magyarban, a *dasje-da*, *kész-ít-ek-ből*
lesz *daja-däd-a* *készített-ek*, *ösä* *függök-ből* *ösäda* *függesztek*, *ösä-
däd-a* *függesztetek*, *pörä* *pördül*, *fordül*, *pöräda* *pördítok*, *pörädäda*
pördítették (l. Elem. Gramm. Syrjaenae conscripsit M. Alex. Cas-
trén Helsingforsiae 1844. 100 és 103. ll.).

IV. Az említett *t* (*tt*) képzővel, ha jól látok, azonos s egy eredetű azon *t* (*tt*) is, mely nyelvünkben helyhatározókat képez e kérdésre: hol? *Kolosvárrott*, *Györött*, *Pécsett*, *helyütt*, *fönt*, *künt*, *lent*, *szélt*, *előtt*, *Kolosvárt*, *itt*, *ott*, *amott*, *imitt* stb. Én ugyanis e *t-t* már a nyelvek őskorában a sémi és indogermán nyelvekben is a *tevés* (*ponere*, i. e. *statuere*) és *helyben* *ülés*, *állítás* értelmében (*sedendi significatu*) szerepelt gyökök családjához sorolhatónak tartom (v. ö. héber *šit*, *futurum*: *jašit ponere*, *statuere*, *collo-*

care, szanszkr. sad, gör. ἕζουαι, fut. ἐδοῦμαι (gyöke: hed), lat. sedere, góth: sadjan ponere, statuere, ángolszász: sattan, ángol: to set, ném. setzen, melyekből a hangzó átvetésével származnak: görög: σάω, ἵστημι, latin: sta-re, ném. stehen), s hozzájuk sorolhatónak vélem a m. *tó stagnum, tő stamen, tanya, sedes, commoratio* (I. Kresznicsnél), *tu-nya stans, reses, otiosus, tohonya* u. a. szókat, a helyben állás (standi, sedendi) s az *ít* török: *ít-mek*, magyar: *te-sz* igék gyökeit, a tevés, cselekvés értelmével (ponendi, faciendi significatu) s melyből az *ítél* (it-e-el) *judicat*, *saj. statuit* igét is származottnak tartom.

V. Sőt én ugyan ezen t (tt) képzőt látom az *atta*, fenhangon *ette*, a Bécsi és Münchener Codexben gyakran előforduló igeragban, melylyel hajdan ily szólásmódok képeztettek: *lelék Dánielt imádkozatta és unszollotta ő Istenét; látá Holofernest ülötte ő székében; „Ur! mikor láttunk tégedet éhezetted és ettünk tégedet, szomjazattad, és vénereket adtunk te neked“; látá Satanást, miként villamotot, menyből lehull-att-a; hallák a két tanítvány ötöt beszél-ett e. Pontius Pilatus Judaeában biráskodtának idejében.*

Mind e sajtáságos szólásmódokban az *atta, ette* (tt, t) a térből az időre átvitelve (v. ö. mihelyt = quo loco, az időre átvitelve ubi, quando, quamprimum) az időpontot jelenti, melyben az ige által kifejezett cselekvés történni állítatik; v. ö. lat. ubi térben (quo loco) és időben (quando).

Ezért kifejezhető valamennyi a *midőn* és *mikor* időhatározókkal: *midőn Dániel imádkozott, és unszollotta Istenét; midőn Holofernes székében ült; mikor éhezett, szomjazott; menyből lehullott; mikor beszélt; midőn biráskodott.*

A t-nek ez értelmezéséből megfejtethők: az *ifjantan, füventen* (füenten), *jártamban keltemben*, s a Kriza szerint Erdélyben ma is szokásos: *leány-t-am, legény-t-em*; s álmotta azt képzele-féle kifejezések is.

FÁBIÁN ISTVÁN.